

Міністерство освіти і науки України
Відокремлений структурний підрозділ
«Любешівський технічний фаховий коледж
Луцького національного технічного університету»

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для здобувачів освіти освітньо-професійного ступеня
«фаховий молодший бакалавр»

з спеціальностей:

133 ГАЛУЗЕВЕ МАШИНОБУДУВАННЯ

208 АГРОІНЖЕНЕРІЯ

денної форми навчання

Любешів 2023

УДК

До друку

Голова методичної ради ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»

_____ Герасимик-Чернова Т.П.

Електронна копія друкованого видання передана для
внесення в репозитарій коледжу

Бібліотекар _____ М.М. Демих

Затверджено методичною радою ВСП «Любешівський
ТФК ЛНТУ»

протокол № _____ від «_____» _____ 2023 р.

Рекомендовано до видання на засіданні випускної
циклової (методичної) комісії,

протокол № _____ від «_____» _____ 2023р.

Голова комісії _____ Кравченко Т.Ф.

Укладач: _____ В.М. Колядюк, викладач вищої категорії

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ Кузьмич Т.П., методист

Економічна теорія [Текст]: конспект лекцій для
здобувачів освіти за спеціальностями 133 Галузеве
машинобудування, 208 Агроінженерія, денної форми
навчання / уклад. В.М. Колялюк В С П
« Л ю б е ш і в с ь к и й Т Ф К Л Н Т У » – Любешів,
2023. – 36 с.

Основне завдання курсу – вивчення закономірностей розвитку суспільного
виробництва, історичної еволюції системи раціонального господарювання,
джерел і рушійних сил зростання національного багатства й добробуту людей у
тому їх аспекті, що пов'язаний з товарно-грошовими та ринковими відносинами.

© В.М.Колядюк, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Лекція 1-2. Предмет і метод економічної теорії	7
Лекція 3-4. Ринок як економічна форма організації суспільного виробництва	12
Лекція 5-6. Суспільний продукт і його форми	23
Лекція 7-8. Безробіття і зайнятість	27
Література	35

ВСТУП

Формування економічної грамотності в сучасних умовах має неабияке значення. Адже змінюються вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців. Вони повинні оволодіти новим економічним мисленням, сучасною економічною культурою поведінки і навичками праці в ринковому середовищі. Важлива роль у цьому процесі належить такій навчальній дисципліні як «Економічна теорія».

Метою вивчення дисципліни є формування системи знань про економічні відносини як суспільну форму виробництва, проблеми ефективного використання обмежених виробничих ресурсів і шляхи забезпечення суспільних потреб у різних суспільно-економічних формаціях.

Основне завдання курсу – вивчення закономірностей розвитку суспільного виробництва, історичної еволюції системи раціонального господарювання, джерел і рушійних сил зростання національного багатства й добробуту людей у тому їх аспекті, що пов'язаний з товарно-грошовими та ринковими відносинами.

Викладання даної дисципліни має на меті дати студентам глибокі знання з економічної теорії і практики сучасного соціально орієнтованого ринкового господарства, виховати на їх основі спеціаліста нового економічного мислення, сприяти підвищенню загальної та економічної культури, що необхідно для гармонійного розвитку особи в демократичному суспільстві. Озброїти майбутніх фахівців знаннями нових форм і методів господарювання, умінням використовувати ці знання для визначення шляхів удосконалення механізму господарювання в усіх галузях народного господарства, навчити формувати власний економічний інтерес і визначити ефективні шляхи його реалізації.

Мета даного конспекту лекцій – допомогти студентам усіх спеціальностей оволодіти основними економічними категоріями і законами, зрозуміти зв'язки між економічними процесами та явищами, які мають місце у вітчизняній та закордонній практиці, створити основу для вивчення конкретних економічних дисциплін, підготуватися до здачі диференційованого заліку.

В конспекті Ви знайдете стислий матеріал лекцій, які прослухаєте. Розширене пояснення окремих теоретичних проблем і аспектів знаходяться у підручниках і навчальних посібниках, перелік яких Ви знайдете в розділі «Література».

Лекція 1-2

Тема. Предмет і метод економічної теорії

1. Економіка – основа життя людини і суспільства.
2. Предмет, мета та функції економічної теорії.
3. Методи і способи економічного дослідження.
4. Економічні категорії, закони, принципи.

Вивчення курсу «Економічна теорія» має на меті формування системи економічних знань у майбутніх спеціалістів найрізноманітніших галузей народного господарства. Перш за все необхідно відрізнити поняття «економіка» та «економічна теорія».

Що вивчає економічна теорія?

Найпростішою відповіддю на це запитання є така: *економічна теорія вивчає економіку*. Але одразу постає нове запитання: а що таке економіка? Вперше поняття «економіка» ввів Аристотель в 3 ст. до н.е. В перекладі з грецької «**ойкос**» означає дім, господарство, а «**номос**» - вчення, закон, тобто **економіка – це вчення про ведення господарства; це закони ведення домашнього господарства**. Однак сучасне розуміння економіки значно ширше і багатше. Це передусім народне господарство країни, тобто всього суспільства.

Термін «економіка» вживається для визначення тієї сфери людської діяльності, у якій створюються життєві блага для задоволення різноманітних потреб людей.

Економіка утворює каркас цивілізації, на якому тримаються усі інші сфери людського суспільства. Людство може дозволити собі займатися політикою, моральними та етнічними проблемами, мистецтвом, соціальними питаннями, наукою лише завдяки тому, що в економіці визрівають необхідні матеріальні й нематеріальні умови для цього. **Економіка – основа життя людини і суспільства.**

Поняття «**економіка**» охоплює не лише *виробництво*, але й *розподіл, обмін і споживання* життєвих благ. Життєві блага, створені у виробництві, проходять довгий шлях через сфери розподілу і обміну, перш ніж відбудеться їх споживання. Усі названі етапи руху життєвих благ утворюють елементи (сфери) економіки.

Економіка – це сфера людської діяльності, у якій відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання життєвих благ і стосовно цього виникають певні відносини між людьми.

Економіка має складну структуру. Вона включає не лише *підприємства*, що створюють життєві блага, а й *домашні господарства*, які їх споживають, а також *ринки*, де відбувається їх розподіл та обмін.

Важливо підкреслити, що потреби суспільства безмежні, а отже, повністю задовольнити потреби і суспільства в цілому, і окремих індивідів неможливо.

Адже потреби зростають і примножуються, а задоволення однієї з них породжує іншу.

Покликання економічної науки полягає в тому, щоб забезпечити найкраще, найефективніше використання виробничих ресурсів з метою задоволення багатоманітних матеріальних потреб суспільства, що швидко зростають.

Отже, в сучасному світі

Економіка – це наука, що вивчає відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання благ.

При цьому обов'язково необхідно враховувати, по-перше, що економіка не може бути реальністю без людей. По-друге, це не тільки люди, а й продукти їхніх думок (наука, технологія). Невід'ємною складовою економіки є природне середовище, на яке впливають і пристосовують до своїх потреб люди.

Отже, **економіка** – як найважливіша сфера суспільного життя, в якій на основі використання різноманітних ресурсів здійснюється виробництво, розподіл, обмін та споживання продуктів людської діяльності, формується і постійно розвивається економічна система. Економіка – це система економічних наук, яких налічується близько 50 (економіка промисловості, економіка праці, економіка освіти, економіка підприємства тощо). **А економічна теорія являє собою теоретичну основу цих наук.** Економіка – це також сукупність різних галузей та сфер народного господарства, в яких створюються матеріальні та нематеріальні блага. Статистика налічує понад 400 галузей народного господарства.

Економічна теорія – наука багатопланова, тому предмет її вивчення достатньо широкий. Він викристалізовувався багатьма поколіннями вчених-економістів.

Зокрема, **меркантилісти** – представники першої в історії економічної школи (16-18 ст.), які виражали інтереси торговців епохи первісного нагромадження капіталу і дали першу назву економічної теорії – **політична економія** (А. де Монкретьєн, 1615р.), її предметом вважали **грошове багатство**, єдиним джерелом якого уявлялась торгівля, насамперед міжнародна.

Школа **фізіократів** (18 ст.) перенесла предмет економічних досліджень із обігу у виробництво, вважаючи предметом політичної економії **національне багатство** (Ф.Кене), яке, за їх уявленнями, створюється лише в сільському господарстві.

Англійська класична політична економія (18-19 ст.) розширила предмет політичної економії до досліджень умов виробництва і нагромадження (А.Сміт), а також розподілу (Д.Рекардо) національного багатства, яке створюється у матеріальному виробництві, що проявляється в об'єктивних економічних законах і виробничих (економічних) відносинах.

Марксистська політекономія (19 ст.) предметом своїх досліджень вважала **систему виробничих відносин і відповідну систему економічних законів** (К.Марс).

У надрах **некласичної економічної теорії** (кінець 19 ст.) з'явилась нова назва економічної науки – «**економікс**» (В.Джевонс, А.Маршалл), предметом якої стали ***багатство і економічна поведінка раціонального господарюючого суб'єкта стосовно його виробництва, розподілу і споживання.***

Якщо неокласики обмежили предмет економічної теорії рівнем окремого підприємства (господарського суб'єкта), то Дж. М. Кейнс (30-ті рр. 20 ст.) значно розширив його, перенісши центр дослідження ***на рівень усієї національної економіки як єдиного цілого, тобто макроекономіки.***

Більшість сучасних економістів-теоретиків визначають економічну теорію наукою ***про проблеми вибору ресурсів і економічну поведінку людей.*** Враховуючи той факт, що економічна теорія – наука універсальна і різнопланова, можна дати таке визначення її предмету.

Економічна теорія вивчає, як суспільство використовує обмежені ресурси, найповніше забезпечуючи задоволення потреб людей, як потрібно організовувати виробництво, розподіл та споживання вироблених товарів і послуг.

При вивченні предмета економічної теорії з метою більш чіткого його осмислення доцільно виділяти:

сферу дослідження – економічне середовище, в якому здійснюється господарська діяльність;

об'єкт дослідження – економічні явища і процеси;

суб'єкт дослідження - людина, група людей, держава;

предмет дослідження – життєдіяльність «економічної людини» (господарюючого суб'єкта), групи людей і держави, їхня економічна поведінка та відносини між ними.

Економічна теорія структурно включає:

- ◆ **мікроекономіку** – вивчає поведінку окремих господарюючих суб'єктів;
- ◆ **макроекономіку** – вивчає функціонування економічної системи в цілому;
- ◆ **глобальну економіку** – вивчає закономірності світового господарства.

Метою вивчення економічної теорії є вивчення дійсності, пояснення зв'язків між явищами, формування принципів, за якими треба діяти для того, щоб господарювання в країні було ефективним. Тому на базі досліджень економічної теорії, політекономії та інших наук створюється науково обґрунтована **економічна політика**. Для її реалізації розробляється **економічна стратегія**, яка базується на пізнанні економічних законів, інтересів і суперечностей, виборі методів та інструментів реалізації стратегії, визначенні головних напрямів і пріоритетів розвитку економіки, визначенні соціально-економічної та політичної **концепції розвитку країни**. На сучасному етапі розвитку для України провідною концепцією є побудова ринкових структур і відносин.

В якості універсальної науки економічна теорія виконує ряд важливих **функцій**:

- **теоретико-пізнавальну** – з'ясування закономірностей, принципів, процесів і явищ економічного життя;
- **методологічну** – створення теоретичної основи для комплексу економічних наук;
- **аналітичну** – аналіз економічних явищ і процесів;
- **прогностичну** – прогнозування можливих шляхів і напрямів доцільної економічної діяльності;
- **практичну (прагматичну)** – визначення мети економічного зростання, рекомендації для раціональної економічної поведінки господарських суб'єктів, пріоритетів і цілей економічної політики.

Економічна теорія протягом століть свого існування створила широкий арсенал способів і прийомів дослідження свого предмету, що й визначає зміст **методу** даної науки.

Економічна теорія використовує такі методи пізнання:

- ♦ філософські та загальнонаукові принципи (розвиток, саморух, взаємодія, аналіз, синтез);
- ♦ закони діалектики (єдність і боротьба протилежностей, закон заперечення);
- ♦ категорії діалектики (кількість і якість, сутність і явище, зміст і форма);
- ♦ закони і категорії економічної теорії (закони вартості, грошового обігу тощо; категорії – вартість, гроші, прибуток та інші);

Особливої уваги заслуговує метод абстракції, який передбачає відмову від поверхневих, несуттєвих сторін явища з метою розпізнання його внутрішніх, суттєвих зв'язків.

Таким чином, **метод економічної теорії – це шлях пізнання економічної системи, її основних підсистем, їх взаємодії та мисленого відтворення цієї взаємодії у теорії діалектики.**

Основними способами вивчення економічної теорії є **індукція** – вивчення явищ при яких міркування йдуть від одиничного до загального; **дедукція** – вивчення явищ при яких міркування йдуть від загального до одиничного; **аналіз** – розчленування явищ на окремі частини з метою вивчення їх окремого; **синтез** – поєднання елементів в єдине ціле з метою вивчення їх разом; **логіка** – теоретичне відображення реальності у відповідних категоріях і законах; **історизм** – вивчення явищ і процесів в тій послідовності в якій вони змінюють одне одного; **діалектика** – вивчення явищ і процесів у русі та розвитку.

Економічна теорія насамперед покликана відкривати і формулювати економічні категорії, закони, принципи.

Економічні категорії – це поняття, сформульовані економічною наукою для позначення економічних відносин, їх конкретних форм, проявів, сторін, властивостей, рис.

Категорії економічної науки є сходинками пізнання об'єктивної економічної реальності, його засобом і, водночас, результатом.

Економічна теорія вивела дуже багато економічних категорій, які поділяються на **загальні** та **специфічні**. Зокрема, загальні – «виробництво», «продукт», «потреба», «споживання», тобто *характеризують явища, властиві всім економічним системам*. А от категорії «товар», «ціна», «гроші», «ринок», «обмін» є *специфічними*, адже описують тільки *товарне виробництво*.

Економічні категорії теоретично відображають не лише окрему сторону системи виробничих відносин, а й її зв'язок з відповідною стороною системи продуктивних сил.

Економічні закони – стійкі істотні причинно-наслідкові зв'язки і взаємозалежності між явищами і процесами економічного життя.

Економічні закони, як і закони природи, мають об'єктивний характер, але істотно відрізняються від останніх, бо виникають, розвиваються й функціонують лише в процесі економічної діяльності людей – у виробництві, розподілі, обміні і споживанні. Крім того економічні закони на відміну від законів природи, не вічні, і більшість із них діє впродовж існування одного або кількох суспільних способів виробництва.

Система економічних законів включає *чотири їх типи*. Перший тип – це **загальні економічні закони**, тобто закони, які властиві всім суспільним способам виробництва (закон зростання продуктивності праці, закон економії часу тощо). *Загальні економічні закони відображають внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки, властиві технологічному способу виробництва, процесу взаємодії людини з природою, між різними елементами у процесі праці, однаковими для всіх соціально-економічних формацій*. До другого типу належать закони, що діють у кількох суспільно-економічних формаціях: закон вартості, закон попиту і пропозиції тощо. Вони діють з моменту виникнення товарного виробництва, тобто з часу розпаду первіснообщинного ладу. Третій тип – **специфічні економічні закони**, тобто закони, що діють лише у межах одного суспільного способу виробництва. Найважливішу роль з-поміж них відіграє основний економічний закон, який виражає найбільш глибокі зв'язки в процесі взаємодії між продуктивними силами і відносинами власності. До четвертого типу економічних законів належать закони, що діють лише на одній із стадій (*висхідній або низхідній*) суспільного способу виробництва. Це, наприклад, закон утворення монополії концентрацією виробництва, який діє на вищій стадії розвитку капіталізму, тобто з початку ХХ ст.

Пізнання економічних законів включає три ступені:

- 1) виявлення істотних економічних зв'язків, які мають стійкий характер;
- 2) формулювання економічного закону як закону науки;
- 3) перевірка закону науки на практиці.

Усі економічні закони тісно взаємопов'язані, оскільки відбивають причинно-наслідкову взаємозалежність об'єктивних явищ і процесів економічного життя.

Економічні принципи – узагальнення, що містять певні допущення, усереднення і вказують на загальні (пересічні) тенденції розвитку економічної системи.

Зокрема, в ринковій економіці діють принципи раціональності і доходності виробництва, але це зовсім не означає, що будь-яке виробництво є раціональним чи доходним; ці принципи вказують лише на пануючі економічні тенденції.

Отже, економічні категорії, закони, принципи є засобами пізнання економічних явищ і процесів.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке економіка та економічна теорія?
2. Чому економіка утворює каркас цивілізації?
3. Що є предметом вивчення економічної теорії?
4. Які функції виконує економічна теорія? Розкрийте їх зміст.
5. З поданого переліку виберіть твердження, які стосуються мікроекономіки, а які – макроекономіки.
 - 1) Рівень безробіття у 2012р. в Україні мав тенденцію до зростання.
 - 2) Отримання максимального прибутку від виробництва товарів.
 - 3) Формування високої ринкової ціни на м'які меблі.
 - 4) Стабільний рівень цін або невисока інфляція.
 - 5) Зростання обсягів виробництва продукції в країні.
6. Які методи дослідження і пізнання використовує економічна теорія?
7. У чому полягає відмінність між економічними законами та економічними категоріями?
8. Розкрийте сутність економічних законів.

Лекція 3-4

Тема. Ринок як економічна форма організації суспільного виробництва

1. Суть, функції та умови формування ринку.
2. Попит і пропозиція.
3. Ринкова рівновага. Ринкова ціна.
4. Конкуренція та її значення. Типи конкуренції.
5. Монополізм, вплив монополій на економічні процеси. Антимонopolне законодавство.

У буденному розумінні ринок – це місце, де купують і продають товари. Але це спрощений підхід. Ринок – явище надзвичайно складне і багатогранне. І у нас, і за рубежом існують різні його тлумачення.

Розглядаючи ринок як *тип господарських зв'язків між суб'єктами господарювання*, можна дати таке визначення ринку:

Ринок – це конкурентна форма зв'язку між господарюючими суб'єктами.

Оскільки на поверхні ринок виглядає як зв'язок між продавцями, посередниками-торговцями та покупцями, то визначення його може бути таким:

Ринок – це система економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів і послуг між виробниками і споживачами продукції, в результаті яких формуються попит, пропозиція і ринкова ціна.

Сьогодні ринок розглядають як тип господарських зв'язків між економічними суб'єктами, як форму організації і функціонування економічних зв'язків (відносин) господарюючих суб'єктів і як суспільну форму функціонування економіки. Тому можна дати узагальнююче визначення сутності ринку як економічної категорії:

Ринок – це сукупність економічних відносин, що виникають між суб'єктами економіки з приводу обміну результатами виробництва, товарного й грошового обігу та розподілу виробничих факторів.

Ринок сприяє вирішенню трьох основних економічних завдань: **що, як і для кого виробляти?** (Див. рис. 1.)

Рис. 1. Завдання ринку

Сутність ринку і механізм його дії повніше розкривається через функції, які він виконує.

Що виробляти?

- визначають покупці та продавці

Як виробляти товари?

- визначає конкуренція між виробниками

Для кого виробляти?

- визначає попит

Найважливіші функції

ринку такі:

- **регулювання** – регулює всі економічні процеси (виробництво, обмін, розподіл та споживання), визначаючи пропорції і напрями розподілу та споживання), визначаючи пропорції і напрями розподілу економічних ресурсів на мікро- та макрорівні за рахунок розширення або звуження попиту й пропозиції;
- **стимулювання** – спонукає виробників товарів і послуг до зниження витрат, підвищення якості та споживчих властивостей товарів;
- **контролююча** – сприяє контролю споживачів над виробництвом, вирівнюванню цін;

- **розподільча** – доходи виробників і споживачів у ринковій економіці диференціюються через ціни, зумовлюючи соціальне розшарування суспільства за доходами;
- **інформативна** – ринок через ціни інформує виробника, торговця, споживача про те, що вигідно виробляти й купувати, а що – ні, скільки чого треба запропонувати, на які верстви населення варто орієнтуватися у своїй господарській діяльності тощо.
- **функція санації** – ринок через конкуренцію очищає економічне середовище від неконкурентоспроможних господарств і підтримує найефективніші;
- **інтеграції** – ринок об'єднує суб'єктів економічної системи в одне ціле, сприяючи формуванню єдиного економічного простору як у межах окремої держави, так і в межах світової економіки.

Перелічені функції ринку тісно взаємопов'язані. Вони визначають функціонування господарського механізму.

Виділяють такі **об'єктивні умови існування і функціонування ринку** (системи ринкових відносин і зв'язків):

- *розвинене товарне виробництво* – основа ринкової економіки;
- *суспільний поділ праці*;
- *економічна відокремленість виробників*, що виникає на ґрунті приватної власності;
- існування *економічної конкуренції*;
- існування відповідної *ринкової структури та інфраструктури, стійкої фінансової і грошової системи*;
- наявність *правової бази*, що сприяє створенню і постійному відновленню відповідного ринкового середовища і ринкової психології населення.

Ринок за умов *вільної конкуренції* забезпечує саморегулювання економічної системи, яка функціонує об'єктивно, в «автоматичному режимі» на основі взаємодії ринкових попиту пропозиції і цін, тобто *економічного механізму ціноутворення*.

Отже, ринок – невід'ємний атрибут товарного господарства. Він забезпечує рух товарів і грошей. Через ринок здійснюється переважна більшість економічних процесів. Це специфічна форма економічних взаємовідносин, що пов'язує між собою різних господарюючих суб'єктів. Ринок є одним із найбільших досягнень цивілізації, загальноекономічним явищем, характерним для будь-якого способу виробництва, де діють закони товарного господарства.

Розуміння механізму самоорганізації, саморозвитку і саморегулювання економічної системи ґрунтується насамперед на розумінні взаємодії попиту і пропозиції.

Що ж таке попит і пропозиція?

Попит – це форма вираження потреби, що виступає на ринку і забезпечена відповідною сумою грошей (тобто це платоспроможна потреба).

На ринку в різні відрізки часу складається певна функціональна залежність між ринковою ціною товару та грошовим вираженням попиту на нього. В цьому відбивається дія **економічного закону попиту**: *що вища ціна на товар, то менший на нього попит з боку покупців*.

На попит впливають такі чинники:

- рівень доходів населення;
- розміри ринку цього товару, його кількість у продажу;
- наявність у продажу товарів-дублерів;
- суб'єктивні смаки та психологія покупців.

Попит характеризується *еластичністю*.

Еластичність попиту – показник, що показує на скільки відсотків може змінитися попит на товар на вільному ринку при зміні ціни його на 1% (тобто це показник чутливості споживачів до зміни ціни).

Розрізняють еластичність попиту за ціною, за доходом і перехресну еластичність.

Еластичність попиту вимірюється кількісно через *коефіцієнт еластичності попиту*. **Коефіцієнт еластичності** – міра реагування однієї змінної на зміни іншої, виражена як відношення процентних змін.

Існують такі **типи еластичності попиту**:

- якщо зміна ціни на 1% викликає зміну обсягу попиту, що перевищує 1%, то це свідчить про наявність **еластичного попиту** ($K_{e.p} > 1$);
- якщо зміна ціни на 1% зумовлює меншу зміну обсягу попиту, то має місце **нееластичний попит** ($K_{e.p} < 1$);
- якщо зміна ціни на 1% зумовлює таку саму зміну попиту на 1%, то наявна **одинична еластичність попиту** ($K_{e.p} = 1$);
- якщо зміна ціни не впливає на зміну обсягу попиту, має місце **абсолютно нееластичний попит** ($K_{e.p} = 0$);
- якщо нескінченно мала зміна ціни призводить до нескінченного зростання обсягу попиту, існує **абсолютно еластичний попит** ($K_{e.p} = \infty$).

Цінова еластичність впливає на *обсяг доходу* (виручки від реалізації), який визначається як добуток ціни за одиницю товару на кількість проданого товару.

Для еластичного попиту зменшення ціни на 1% викликає значніше зростання обсягу попиту (продажу), тому доходи від продажу зростають. Для нееластичного попиту зменшення ціни на 1% спричиняє зростання попиту менше, ніж на 1%, тому загальний дохід від продажу зменшується. Для одиничного еластичного попиту зміна ціни зумовлює абсолютно однакову зміну попиту, тому загальний дохід від реалізації залишається незмінним.

Пропозиція – це сукупність товарів з певними цінами, яку готові продати виробники.

Сталий причинно-наслідковий зв'язок між ціною та обсягом товарів (послуг), який товаровиробник здатний поставити на ринок, виражається *законом пропозиції*.

Зміст закону пропозиції полягає в тому, що чим вища ціна (за інших однакових умов), тим більше товару за такою ціною товаровиробники готові запропонувати на ринок упродовж певного проміжку часу, і навпаки, чим нижча ціна, тим менше товарів виробник бажатиме і зможе поставити на ринок.

Явище еластичності властиве і пропозиції.

Еластичність пропозиції – це чутливість пропозиції до змін, що відбуваються в ціні товару, який підприємець готовий поставити на ринок.

Фактори, які приводять до зміни пропозиції:

- зміна собівартості виробництва за рахунок підвищення цін на ресурси, зміни податків, дотацій, досягнення науки, техніки тощо;
- зміна цін на інші, в тому числі взаємозамінні товари;
- перспективні очікування виробників. При прогнозах відносно росту цін в майбутньому виробники можуть скоротити пропозицію, щоб з часом продати товар за більш високою ціною, і навпаки, очікування падіння цін змушує виробників позбутися товару якомога швидше, щоб не зазнати збитків у майбутньому.

Взаємодія між двома названими законами (законом попиту і законом пропозиції) виражається законом попиту і пропозиції.

Закон попиту і пропозиції – процес формування попиту пропозицією через асортимент виготовлених товарів і запропонованих послуг та їх ціни; попит визначає обсяг і структуру пропозиції, впливаючи при цьому на виробництво.

У багатьох навчальних посібниках з економічної теорії **закон співвідношення попиту і пропозиції** не розглядається. Вважається, що він не бере участі в регулюванні ринкової економіки. Згідно з економічною енциклопедією (т. 1, с.561), цей закон виражає взаємозалежність між кількістю товарів і послуг, які хоче купити або отримати споживач, і обсягом виробництва товарів і послуг, які пропонує виробник. Процес-наслідок виникає на основі подолання суперечності між відхиленням цін від вартості товарів і послуг (під впливом низки чинників) і вимогами до цін згідно із законом вартості

Співвідношення між попитом і пропозицією є своєрідним індикатором збалансованого та пропорційного розвитку суспільного виробництва, обміну і розподілу праці у сфері матеріального та нематеріального виробництва, безперервності процесу суспільного відтворення матеріальних і духовних благ.

Отже, *попит – це форма вираження потреби в життєвих засобах, що виражається певною кількістю товарів і послуг, які споживачі можуть придбати за цінами, що склалися на ринку, та наявністю коштів.* Рух попиту об'єктивно регулюється **законом попиту**. Він відображає причинно-

наслідковий зв'язок між зміною ціни і зміною величини попиту, який має зворотний характер: підвищення ціни зумовлює зменшення попиту, зниження ціни – його зростання.

Пропозиція – це кількість товарів і послуг, яка є у продажу за певною ціною. Вона відображає результати господарської діяльності (виробництва), що набувають товарного вигляду і можуть бути у певному обсязі і в певний час доставлені на ринок. Об'єктивний рух пропозиції регулюється відповідним економічним законом – **законом пропозиції**. Пропозиція зумовлюється насамперед економічною діяльністю виробників. Процесом-причиною закону пропозиції виступає зміна ціни: вона може знижуватись або зростати, що впливає на кількість товарів і послуг, які пропонуються споживачам. Якщо ціна знижується, то підприємець одержує менше коштів від реалізації, і навпаки, у разі її зростання за такої самої кількості товарів і послуг, виручка є більшою. Як бачимо закон пропозиції на відміну від закону попиту ґрунтується на прямій залежності між ціною й обсягом товарів і послуг.

А співвідношення між попитом і пропозицією впливає на відхилення ринкових цін від вартості товарів та послуг.

Ринкова економіка в умовах вільної конкуренції, постійної зміни цін, регулювання економічних процесів на основі зміни співвідношення попиту та пропозиції здатна уникати хаотичного розвитку й досягати загальної рівноваги. Отже, між попитом і пропозицією в ринковій економіці встановлюється певна відповідність, яка називається ринковою рівновагою.

Ринкова рівновага – це встановлення на ринку в результаті взаємодії виробників і споживачів таких цін на товари і послуги, які не залишають надлишку у продавців і не створюють дефіциту для покупців.

У разі встановлення такої рівноваги випуск продукції досягає економічно доцільного рівня. В результаті, як дотепно зауважує П.Самуельсон, «людям, які люблять яблука, ніхто не пропонує апельсин, і навпаки».

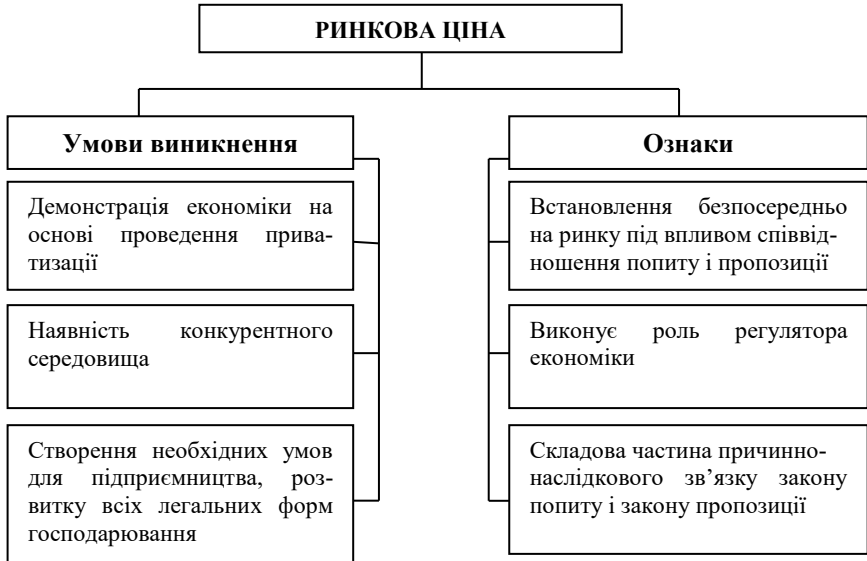
Відомий французький економіст Л.Вальрас довів, що в умовах ринкової економіки є можливість встановлення рівноважної ціни (або ціни рівноваги).

Рівноважна ціна – це така ціна на конкурентному ринку, за якої попит дорівнює пропозиції, відсутні товарний дефіцит і надлишок товарів та послуг.

Така ціна не впливає на зміну обсягів виробництва. Рівновага досягається в результаті діяльності усіх учасників ринку і сприяє забезпеченню максимального рівня задоволення потреб.

Також необхідно відмітити, що реалізація економічних законів попиту і пропозиції здійснюється через **ринкову ціну**. В умовах конкуренції ціна впливає на встановлення пропорцій у господарстві. Якщо в країні панує монополія державної власності на засоби виробництва, ціна втрачає роль регулятора економіки, перестає бути рушійною силою розвитку виробництва. Умови виникнення та головні ознаки ринкової ціни наведено на рис. 2.

Рис. 2. Умови виникнення та ознаки ринкової ціни

Важливим складовим компонентом механізму ринкової економіки є **конкуренція**. Сам ринок, механізм його дії не може нормально існувати без розвинутих форм конкуренції.

Слово **«конкуренція»** походить від латинського **«конкурере»**, що означає **«протистояння», «протиборство»**.

Конкуренція – це суперництво між учасниками ринкового господарства за найвигідніші умови виробництва, продажу і купівлі товарів.

Основне завдання конкуренції - **завоювати ринок, у боротьбі за споживача перемогти конкурентів, забезпечити одержання високого і сталого прибутку.**

Умови виникнення конкуренції

1. Наявність на ринку великої кількості виробників будь-якого конкурентного продукту або ресурсу.
2. Свобода вибору господарської діяльності виробників.
3. Відповідність між попитом і пропозицією.
4. Наявність ринку засобів виробництва.

Конкуренція має як негативні, так і позитивні риси.

Негативні риси конкуренції полягають у тому, що дрібні виробники витісняються великим капіталом: одні розоряються, інші збагачуються, посилюється інфляція та соціальне й майнове розшарування населення, зростає безробіття.

Позитивні риси конкуренції полягають у тому, що вона є рушійною силою ринкової економіки. В умовах конкуренції перемагає той, хто створює якісну

продукцію при найменших витратах виробництва завдяки використанню науково-технічних досягнень.

Будучи невід'ємною частиною в системі «виробництво-ринок», конкуренція здійснюється в багатьох формах, які з розвитком ринкового господарства стають все більш різноманітнішими. Існують різні види конкуренції, залежно від критеріїв її різновиду. (Див. рис. 3.)

- * *Внутрішньогалузева конкуренція – конкуренція між виробниками однієї галузі за кращі умови виробництва та збуту продукції.*
- * *Міжгалузева конкуренція – конкуренція між виробниками різних галузей за найбільш вигідне застосування капіталів.*
- * *Міжнародна конкуренція – конкуренція виробників на світовому ринку.*

Рис. 3. Види конкуренції

- * *Цінова конкуренція – форма суперництва, яка здійснюється за допомогою цін.*
- * *Нецінова конкуренція – боротьба за споживача шляхом впровадження НТП у виробництво, поліпшення якості продукції, її асортименту.*

- * *Досконала (чиста) конкуренція – економічне суперництво, за якого жоден з ринкових суб'єктів не може впливати на загальну ситуацію на ринку або цей вплив є таким незначним, що ним можна знехтувати.*
- * *Недосконала конкуренція – боротьба за ринок збуту, джерел сировини між великими, дрібними і середніми виробниками.*
- * *Монополістична конкуренція – це нижчий рівень конкуренції, коли численні продавці продають подібні товари, прагнучи надавати їм реальних або уявних унікальних якостей.*
- * *Олігополія – це панування на ринку декількох фірм, що монополізують виробництво та збут основної маси продукції та ведуть між собою нецінову конкуренцію.*
- * *Чиста монополія – це ринок, на якому є лише один продавець товару, що не має близьких замінників.*

Отже, конкуренція корисна для суспільства, оскільки стимулює економічно матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, спонукає постійно оновлювати асортимент продукції, що випускається, стежити за досягненнями НТП і швидко впроваджувати їх у виробництво. Вона також є головною ознакою ринкової економіки.

Термін «**монополія**» в перекладі з грецької мови означає «один продавець», тобто влада одного на ринку. Іншими словами монополія означає виняткові права однієї особи або групи осіб, держави на виробництво, торгівлю та інші види діяльності.

Монополія – це окремі крупні підприємства, об'єднання підприємств, господарські товариства, які виробляють значну кількість продукції певного виду і займають монополічне становище на ринку.

Монополія, що виникла в нових економічних умовах, стає тією силою, що протистоїть конкуренції, обмежує, а то й зводить її нанівець. Водночас, як показує досвід різних країн, монополія, може доповнювати конкуренцію і навпаки.

Які ж причини зумовили виникнення монополій?

Причини виникнення монополій різнопланові, проте, їх можна узагальнити:

- через процес концентрації виробництва, коли підприємства замість ведення конкурентної боротьби укладають між собою угоди, тобто об'єднують свій капітал;
- на основі централізації виробництва і капіталу.

Централізація виробництва – збільшення масштабів виробництва продукції в результаті об'єднань кількох підприємств в одне із загальним управлінням.

Централізація капіталу – збільшення розмірів капіталу внаслідок об'єднання раніше самостійних капіталів.

Деякі дослідники називають ще такі причини виникнення монополій:

- 1) внаслідок дій держави, спеціальних або ненавмисних її кроків;

- 2) поява акціонерної капіталістичної власності, коли індивідуальна приватна власність перетворюється на гальмо розвитку продуктивних сил. Воно виникає в результаті злиття об'єднання декількох капіталістів;
- 3) кризові явища в економіці.

Залежно від характеру і причин виникнення є такі **види монополій**:

- **природна монополія** – існує, коли попит на певний товар чи послугу найкраще задовольняється однією або кількома фірмами (тобто на ринку є лише один продавець товару, що не має близьких замінників);
- **легальна монополія** – утворюється на законних підставах для надання особливих послуг (зв'язок; органи, що надають авторські права тощо);
- **штучна монополія** – виникає внаслідок особливого становища підприємств, для одержання монополістичних переваг;
- **адміністративна** – виникає внаслідок дії державних органів;
- **економічна** – виникає на основі закономірного, господарського розвитку, коли підприємці зуміли завоювати монополістичне становище на ринку.

Антимонопольна діяльність – комплекс заходів, розроблених і впроваджених у багатьох країнах світу, які спрямовані на обмеження діяльності монополій, а також створення законодавства.

Контроль за розвитком конкуренції та обмеження монополістичної діяльності учасників ринкової економіки здійснюють спеціально створені антимонопольні органи. Вони розглядають справи про порушення антимонопольного законодавства, дають обов'язкові для виконання розпорядження, накладають штрафи на учасників господарського обороту, посадових осіб за невиконання відповідних розпоряджень. Антимонопольні органи мають право створювати фонди сприяння антимонопольним заходам. Кошти цих фондів формуються за рахунок відрахувань від штрафів, що встановлені для учасників ринкового обороту і посадових осіб органів управління за порушення антимонопольного законодавства.

Україна, формуючи ефективне ринкове середовище, для захисту конкуренції розробила антимонопольне законодавство. До якого входять Закони України «Про економічну конкуренцію», «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про антимонопольний комітет України» тощо. В цих законах викладені основні принципи державного антимонопольного регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Згідно них забороняється:

- ◆ обмеження або припинення виробництва товарів, необхідних для ринку;
- ◆ вилучення з обігу товарів для створення або підтримання дефіциту на ринку і штучне підвищення цін;
- ◆ відмова від збуту або закупівлі, які дискримінують учасників господарського обігу за відсутності альтернативних джерел збуту або постачання;

- ◆ порушення порядку використання вільних цін або завищення державних і верхньої межі регульованих цін;
- ◆ нав'язування громадянам примусових заходів продажу товарів тощо.

Для обмеження монополістичних проявів та здійснення державного контролю за розвитком конкуренції в Україні створено Антимонопольний комітет. Досвід роботи Антимонопольного комітету України показує, що в його роботі виникає немало проблем. Особливо велике навантаження припадає на міжвідомчу комісію демонополізації економіки. Вона вирішує проблеми перетворення адміністративних перепон вступу до ринку.

Нині основними видами порушень антимонопольного законодавства є зловживання монополієм становисщем і недобросовісна конкуренція.

Адміністративні відповідальність за порушення антимонопольного законодавства передбачена Кодексом про адміністративні правопорушення.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке ринок? У чому полягає його сутність?
2. За яких умов виникає ринок?
3. Назвіть функції ринку та розкрийте їхній зміст.
4. Що таке попит? Розкрийте зміст закону попиту.
5. Що станеться з попитом на шоколадні цукерки в разі зростання доходів населення?
6. Охарактеризуйте еластичність попиту.
7. Що таке пропозиція? У чому суть закону пропозиції?
8. Які фактори призводять до зміни пропозиції?
9. Економічний закон попиту визначає дії покупця, а економічний закон пропозиції – дії продавця. Чи можна сказати, що продавці байдужі до дії закону попиту, а покупець – до дії закону пропозиції? Поясніть це за допомогою причинно-наслідкових зв'язків згаданих економічних законів.
10. Прокоментуйте твердження:
а) бажання отримати певні товари або послуги з часом можуть перетворитися на потребу; б) потреба перетворюється на попит за певних умов.
 Які потрібні умови, щоб бажання перетворилося на потребу, а потреба стала попитом?
11. Розкрийте зміст економічних категорій: «ринкова рівновага», «рівноважна ціна», «ринкова ціна».
12. Що таке конкуренція? Які позитивні та негативні риси конкуренції Вам відомі? Наведіть приклади з життя.
13. Які є види конкурентної боротьби?
14. Які причини зумовили виникнення монополії?
15. Що таке монополія? Які основні види монополії Вам відомі?
16. Розкрийте зміст економічної категорії «антимонопольна діяльність».
17. Охарактеризуйте антимонопольні дії України.

Лекція 5-6

Тема. Суспільний продукт та його форми

1. Суспільний та національний продукт.
2. Методи обчислення ВВП.
3. Інші показники національного виробництва.

В процесі розширеного відтворення створюється сукупний продукт. В економічній літературі його ще називають сукупним суспільним продуктом. Вживаючи термін «сукупний продукт», ми маємо на увазі, що він є результатом продуктивного функціонування всієї економіки суспільства, усіх її ланок і суб'єктів.

Суспільний продукт – це вся маса матеріальних і духовних благ, створених суспільством упродовж певного періоду (як правило за рік).

Суспільний продукт створюється у двох сферах: у сфері матеріального виробництва (промисловість, сільське господарство, будівництво та інші галузі), а також у сфері нематеріального виробництва та наданих послуг (наука, освіта, медицина, культура тощо). Це означає, що натуральна форма суспільного продукту дає можливість розглядати його структуру як за матеріально-речовим характером, так і за нематеріальним, коли мова йде про задоволення суспільства надзвичайно необхідними і важливими освітніми, науковими, інформаційними, транспортними й іншими послугами. Останні з часом набувають все більшого значення в економічному і соціальному прогресі суспільства.

Отже, особисті і виробничі послуги – невід'ємна частина суспільного продукту.

Однак першоосновою суспільного продукту (СП) є речові блага і продукти харчування. За всієї різноманітності вироблені матеріальні продукти і послуги поділяються на дві групи залежно від того, які потреби людей вони задовольняють:

предмети споживання, що задовольняють особисті потреби людей;

засоби виробництва, які задовольняють виробничі потреби людей.

Національний продукт – це весь річний потік товарів і послуг у межах національного господарства.

Національний продукт є матеріальною основою життя людей. Саме він задовольняє різні потреби населення. Якщо національна економіка неспроможна створити весь набір матеріальних благ для потреб населення через об'єктивні обставини (н-д, в Україні не вирощують тропічні фрукти, не вистачає газу, нафти тощо), потрібно виробляти такі види національного продукту, які б користувалися попитом в інших країнах, щоб їх можна було використовувати як експортні ресурси. Це дало б змогу обміняти їх на товари, які не виробляються в країні. Тому національний продукт є важливим показником не тільки для країни, де він виробляється, а й для міжнародного співробітництва.

Багато років ООН докладає зусиль для того, щоб усі країни збирали відомості про свій національний продукт. Дана статистика дає змогу визначити рівень розвитку економіки країни, її результативність, ефективність використання матеріальних і трудових ресурсів, здійснити порівняння між країнами, розробити рекомендації щодо поступального розвитку національної економіки, її участі в міжнародному поділі праці.

Для обчислення національного продукту економічна наука використовує низку показників, серед яких найголовнішими є **валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний продукт (ВНП).**

*** ВВП – це вартість кінцевих товарів, вироблених усередині країни (резидентами і нерезидентами) за певний період.**

*** ВНП – це вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених вітчизняними виробниками (резидентами) за певний період.**

На практиці дані про обсяги ВВП та ВНП використовуються як показники кількості виробленої продукції та добробуту населення країни. Вони є головними індикаторами економічного розвитку країни.

ВВП відображає підсумковий результат функціонування економіки країни і є об'єктом макроекономічного регулювання. Вперше підрахунок ВВП було здійснено державними органами США в 1932 р. Наукову базу до розрахунків закладів відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1971 р. Саймон Кузнець (1901-1985), який розпочав навчання в Харківському університеті, а потім закінчив Колумбійський університет у США.

Розрахунок ВВП супроводжується значними труднощами. Певна кількість кінцевих товарів і послуг не набуває товарної форми, а деякі підрахувати практично неможливо. До того ж чому при підрахунку ВВП не враховуються:

- ✓ робота на себе, хатні послуги (тобто натуральне господарство);
- ✓ непродуктивні операції:
 - державні трансферні платежі – бюджетні кошти для фінансування обов'язкових виплат населенню: пенсій, допомог, стипендій, компенсацій, інших соціальних виплат, передбачених законодавством;
 - приватні трансферні платежі – кошти приватних осіб, фондів, організацій (дарунки, різні пожертвування, спонсорська допомога). Ті, хто отримує як державні, так і приватні трансферні платежі, нічого не вкладають у національне виробництво, отже, обсяг суспільного виробництва не змінюють;
 - доходи від купівлі-продажу цінних паперів (акцій, облігацій, сертифікатів тощо);
- ✓ перепродаж товарів, який, не змінюючи поточного виробництва, веде лише до повторного рахунку.

На практиці для розрахунків ВВП використовують такі методи:

- ✦ метод витрат;
- ✦ метод доходів;

★ виробничий метод або метод доданої вартості.

ВВП, розрахований за витратами, - це загальна сума витрат на особисте і виробниче споживання всієї маси створених за певний період благ

$$ВВП = СВ + ВІ + ДЗ + ЧЕ(Е - І),$$

де СВ – особисті споживчі витрати; ВІ – валові інвестиції; ДЗ – державні закупки товарів і послуг; ЧЕ – чистий експорт; Е – експорт; І – імпорт.

ВВП, розрахований за доходами, - це сума доходів, отриманих власниками чинників виробництва, з використанням яких створено всю масу національного продукту

$$ВВП = З + П + Р + В + Д,$$

де, З – заробітна плата; П – прибуток; Р – рента; Д – дивіденд; В – відсоток.

ВВП за виробництвом показує внесок кожного виробника і національного виробництва загалом. У такому разі ВВП розраховують за доданою вартістю.

Додана вартість – це ринкова ціна продукції (послуг) підприємства за вирахуванням вартості сировини і матеріалів, які витрачені на виробництво продукції або виконання послуг.

Усі три методи розрахунків ВВП є рівноцінними і дають однаковий результат

Величина ВВП залежить від обсягу виробленої продукції, так і від рівня цін. Оскільки ціни можуть зростати і падати, порівнювати обсяги ВВП краще у незмінних (постійних) цінах. У зв'язку з цим ВВП вимірюють у поточних і постійних цінах.

ВВП, визначений у поточних (фактичних) цінах, називають **номінальним**, а визначений у незмінних (постійних) цінах – **реальним**.

ВВП є основою для розрахунку інших показників, що характеризують процес його перерозподілу, здійснюваний в основному через податкову систему. **Найважливішими серед них є чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід, дохід у розпорядженні.**

★ **Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – це валовий внутрішній продукт за винятком амортизаційних відрахувань:**

$$ЧВП = ВВП - А.$$

★ **Національний дохід (НД) – це чистий національний продукт, зменшений на величину непрямих податків:**

$$НД = ЧВП - Нп,$$

де H_n – непрямі податки.

- ★ **Особистий дохід (ОД) – це отриманий дохід.** Щоб отримати величину особистого доходу, необхідно з національного відняти ті доходи, які не надходять до домашніх господарств (податки на прибуток корпорацій, нерозподілений прибуток корпорацій, відрахування до пенсійного фонду і на соціальне страхування). З іншого боку, особистий дохід включає трансферти, які за своєю суттю не є заробленим доходом:

$ОД = НД - \text{Податки на прибуток корпорацій} - \text{Нерозподілений прибуток корпорацій} - \text{Відрахування на соціальне страхування} + \text{Трансфертні платежі}.$

- ★ **Дохід у розпорядженні (РП) включає ту частину особистого доходу, що перебуває в розпорядженні населення й витрачається ним на придбання споживчих благ і заощадження:**

$РД = ОД - \text{Податки на особистий дохід (прибутковий податок, податок на прибуток у некорпоративному секторі, податок на майно, податок на спадщину)}.$

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст економічних категорій: «суспільний продукт», «національний продукт», «валовий внутрішній продукт», «валовий національний продукт».
2. Національний продукт визначають за формулою: Доходи = Витрати + Обсяги виробництва. Проте відомо, що частина доходів у суспільстві не споживається, а йде на заощадження. Чому в такому випадку заощадження не включають до національного продукту?
3. ВВП на практиці обраховується трьома методами: за витратами, доходами та за виробництвом. При обчисленні ВВП за першим методом враховується такий показник, як чистий експорт. Проте експортовані товари є результатом виробництва інших країн, що суперечить загальному підходу до обчислення ВВП. Якою є Ваша позиція щодо цього?
4. Розв'яжіть задачу 1.
Використовуючи наведені дані національних рахунків країни, знайдіть ВВП, ЧВП, НД. Особисті споживчі видатки – 2342; амортизаційні відрахування – 403; експорт – 364; імпорт – 430; непрямі податки – 304; державні закупки товарів і послуг – 748; валові інвестиції – 637.
5. Розв'яжіть задачу 2.
Визначте, яким буде ВВП країни, якщо ринкова вартість виготовлених в країні товарів і послуг за рік становить 757 млн. гр. од., а сума ПДВ – 125 млн. гр. од..

Лекція 7-8

Тема. Безробіття і зайнятість

1. Безробіття в умовах ринкової економіки.
2. Види безробіття.
3. Визначення рівня безробіття. Економічна активність населення.
4. Державні гарантії забезпечення зайнятості населення. Державна служба зайнятості.

Поняття «**безробітний**» сьогодні має зовсім інше тлумачення, ніж за часів адміністративно-командної економіки. Основні ознаки безробітного в умовах ринкової економіки наведено на рис. 4.

Рис. 4 Ознаки безробітного згідно із законодавством України

По-перше, визначається *свобода праці*. Згідно зі ст.43 Конституції України **використання примусової праці заборонено**. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота або служба, яку особа виконує за вироком суду або відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан.

В умовах ринкової економіки кожна людина має право обирати спосіб добування життєвих засобів (за винятком заборонених чинним законодавством) згідно зі своїми здібностями. **Кожен громадянин має право на працю**, що передбачає можливість заробляти на життя працею, яку він обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України).

По-друге, безробіття в ринкових умовах не можна вважати випадковим або тимчасовим явищем. Воно зумовлене дією дуже жорстоких економічних законів. Будь-яке підприємство, якщо воно малорентабельне або зовсім нерентабельне, не може розраховувати, як це було за часів адміністративно-командної економіки, на дотації з боку держави. Воно неминуче стає банкрутом, якщо триматиме зайву робочу силу без економічної потреби для виробництва.

Конкурентна боротьба змушує весь час шукати способи скорочення витрат не тільки учеревленої, а й живої праці.

В умовах ринкової економіки держава не має можливості зберігати певну кількість робочих місць і визначений (хоч і мізерний) рівень заробітної плати незалежно від ставлення людини до праці.

По-третє, ринкова економіка усуває явище «соціального утримання», коли трудові колективи існували за рахунок тих підприємств, які працювали прибутково. В умовах ринку підприємства, які не можуть забезпечити рентабельну роботу, ліквідуються, а їх працівники стають безробітними. Економічні наслідки цього процесу значно менші, ніж від утримання.

По-четверте, в умовах ринкової економіки існує багато видів безробіття, які виникають унаслідок різних причин. Існують також державні гарантії забезпечення зайнятості населення, працює державна служба зайнятості.

Отже, **безробіття – це ситуація в країні, коли люди, які здатні й бажають працювати, за наявного рівня оплати праці не можуть знайти роботи.** Безробіття є центральною проблемою сучасної економіки. Воно спричиняє значні матеріальні втрати, адже зменшується вироблений національний продукт. Велике безробіття призводить до зниження доходів населення, загострення соціальних відносин, погіршення умов життя людей. Вимушене безробіття негативно позначається на психіці людини, на її фізичному здоров'ї: зростає кількість людей, що страждають на серцеві захворювання, алкоголізм тощо. Статистичні дослідження показують, що втрата роботи – психічна травма, яка за рівнем стресу поступається тільки смерті близького родича або тюремному ув'язненню.

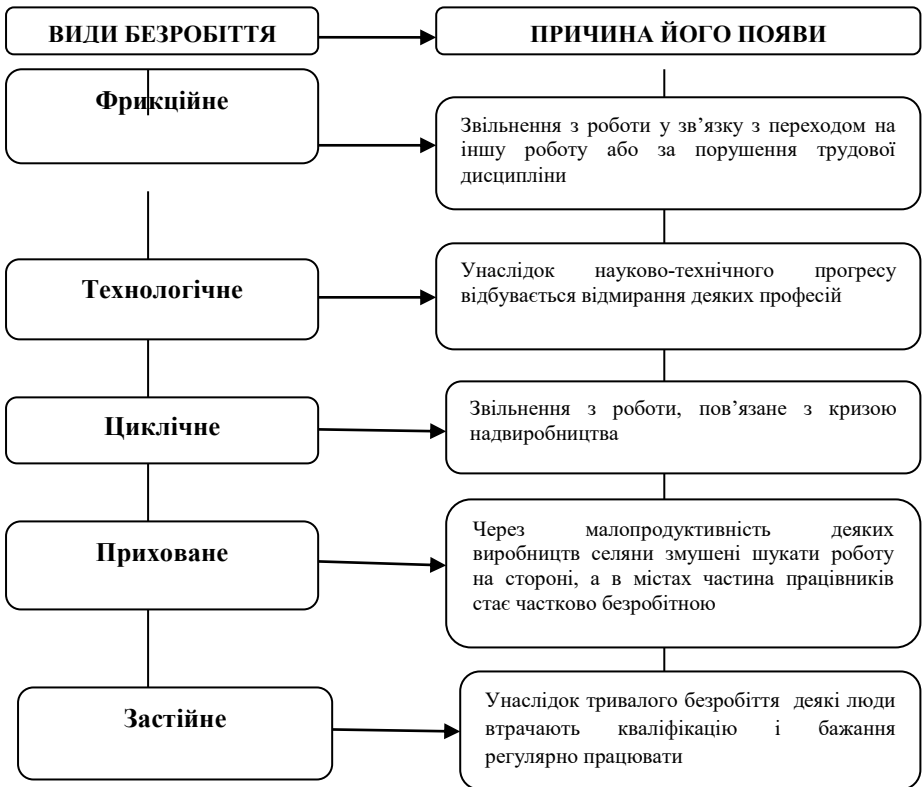
Основні види безробіття наведено на рис. 5.

Фрикційне безробіття пов'язане з тим, що людина звільняється з роботи внаслідок переїзду на інше місце проживання, незадоволення попередньою роботою, зміни спеціальності, переходу на іншу роботу з кращими умовами і вищою заробітною платою. Цей вид безробіття здебільшого притаманний населенню великих міст, де існує багато можливостей для зміни роботи.

Технологічне безробіття, яке ще називають **структурним**. Воно зумовлене НТП, який призводить до відмирання деяких професій, та появи нових. Тобто змінюється структура виробничих кадрів. Технологічне безробіття має примусовий характер, часто потребує додаткового навчання.

Циклічне безробіття виникає внаслідок спаду виробництва, тобто зумовлене кризою надвиробництва. Під час якої багато підприємств припиняють свою роботу, а штат працівників скорочується. Його особливістю є те, що воно зазнає циклічного розвитку: через певні проміжки часу спади змінюються піднесенням.

Рис. 5. Види безробіття

Приховане безробіття особливо характерне для сільського населення. Його назва зумовлена тим, що воно приховується ілюзорною зайнятістю в сільському господарстві. Клаптик землі, малопродуктивне господарство не забезпечують людині засобів існування впродовж року. Селяни змушені шукати роботи на стороні: найматися до заможних, працювати на сезонних роботах, надавати різні послуги, що мають, як правило, нерегулярний характер.

Приховане безробіття існує також і в містах. Воно приховується тим, що працівники мають неповний робочий день або перебувають у неоплачуваній відпустці.

Застійне безробіття зумовлене тривалою відсутністю роботи. Це призводить до того, що деякі люди втрачають кваліфікацію і навіть бажання регулярно працювати. Вони живуть за рахунок випадкових заробітків чи допомоги інших людей або благодійних організацій. Дехто з них поповнює

криміналітет, а також ряди так званих люмпенів і осіб без певного місця проживання (бомжів).

Між фрикційним і технологічним безробіття досить важко провести межу. Проте суттєва відмінність між ними полягає в тому, що фрикційне безробіття є короточасним, адже безробітні володіють професійними навичками, які можна продавати. Технологічне безробіття триваліше, оскільки такі безробітні не можуть одержати роботу без перепідготовки, додаткового навчання, а то й зміни місця проживання.

Для визначення рівня безробіття необхідно пам'ятати класифікацію населення (МОП) країни, що подана на рис. 6.

Рис. 6. Схема населення країни

<i>Зайняті</i>	<i>Безробітні</i>
Економічно активне населення	Економічно неактивне населення (домогосподарки, учні, студенти, бомжі, ув'язнені, душевнохворі)
Працездатні	Непрацездатні (пенсіонери, діти до 16 років)
Населення країни загалом	

Щоб визначити **рівень безробіття**, потрібні дані щодо чисельності економічно активного населення країни та безробітних. Його розраховують за формулою

$$РБ = \frac{КБ}{Еа} * 100\% ,$$

де РБ – рівень безробіття; КБ – кількість безробітних; Еа – економічно активне населення.

Рівень економічної активності населення (Ра) відображує частку економічно активного населення щодо загальної чисельності населення.

Запобігання масовому безробіттю, забезпечення найефективнішого використання трудових ресурсів потребує реалізації політики зайнятості населенню.

Закони України «Про Зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне страхування на випадок безробіття» визначають правові, економічні та організаційні засади зайнятості населення, захисту його від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави щодо реалізації громадянами права на працю. Відповідно до цих законів зайнятість населення України забезпечується проведенням активної соціально-економічної політики, спрямованої на реалізацію людиною права на добровільний вибір діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвиток підприємництва.

Сьогодні одним із стратегічних напрямів подолання бідності населення України є забезпечення працездатним верствам населення умов для самостійного розв'язання проблем ефективного використання дозволених законодавством способів задоволення життєвих потреб, збалансування попиту і пропозицій на ринку праці, запобігання безробіттю. Це передбачає:

- ❖ здійснення додаткових заходів, спрямованих на стабілізацію чисельності зайнятих у всіх сферах економічної діяльності, створення нових робочих місць на основі розвитку малого і середнього бізнесу;
- ❖ упорядкування процесів, зумовлених перерозподілом зайнятого населення між державними та недержавними секторами економіки у зв'язку зі зміною форм власності підприємства;
- ❖ підвищення територіальної мобільності населення для забезпечення збалансованості між пропозицією робочої сили та попитом на неї;
- ❖ створення правових та соціально-економічних засад регулювання зовнішніх трудових міграцій громадян України, а також контроль за імміграційними процесами;
- ❖ вдосконалення державного регулювання ринку праці.

Для забезпечення зайнятості населення розроблено комплекс державних гарантій (рис.7).

Для реалізації політики зайнятості населення і забезпечення громадянам відповідних гарантій в Україні створено **державну службу зайнятості**, яка здійснює такі функції:

- аналізує та прогнозує попит і пропозицію на робочу силу. Інформує населення і державні органи управління про стан ринку праці;
- консулює громадян, власників підприємств, установ, організацій про можливість отримання роботи і забезпечення робочою силою, вимоги до професій та з інших питань;
- веде облік робочих місць і громадян, які звертаються з питань працевлаштування;

Рис. 7. Комплекс державних гарантій із забезпечення зайнятості населення

- надає допомогу громадянам щодо вибору роботи, а керівництву підприємств, установ, організацій – щодо працівників;
- організовує у разі потреби професійну підготовку і перепідготовку громадян у системі служби зайнятості або направляє їх до інших закладів освіти, допомагає підприємствам щодо визначення змісту курсів навчання і перенавчання;
- надає послуги з працевлаштування і професійної орієнтації працівникам, які звільняються, і незайнятому населенню;
- реєструє безробітних і надає їм допомогу в межах своєї компетенції, зокрема грошову;
- бере участь у розробці перспективних та поточних державних і територіальних програм зайнятості та заходів із соціального захисту різних груп населення від безробіття.

У реалізації державної політики зайнятості беруть участь також підприємства, установи та організації незалежно від форм власності. Вони зобов'язані створювати робочі місця для працевлаштування людей, які

потребують створювати робочі місця для працевлаштування людей, які потребують соціального захисту і неспроможні конкурувати на ринку праці.

Важливу роль у розв'язанні проблем зайнятості населення відіграє **Фонд загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття**. Він є самостійною фінансовою системою, кошти Фонду не включають до Державного бюджету України.

Кошти Фонду загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття спрямовуються на фінансування таких заходів:

- професійна орієнтація населення, фахове навчання безробітних, сприяння в їх працевлаштуванні та виплата допомоги з безробіття;
- надання одноразової матеріальної допомоги з безробіття для організації підприємницької діяльності;
- надання безвідсоткової позики безробітним для здійснення підприємницької діяльності;
- створення і розвиток навчально-методичної бази, центрів профорієнтації, підготовки і навчання працівників, власних підприємств служби зайнятості;
- утримання працівників служби зайнятості та інші видатки, пов'язані із соціальним захистом прав громадян на працю.

Таким чином, розробка заходів щодо подолання безробіття має включати передусім виявлення його причини. Призначення допомоги з безробіття, організація громадських робіт – це вже боротьба з наслідками незайнятості населення. Вживаючи певних вчасних заходів, можна запобігти таким втратам. Тому потрібні наукові прогнози з урахуванням особливостей регіонів, заходи, спрямовані на запобігання безробіттю.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Людину звільни з роботи. Проте її не вважають безробітною. Поясніть, чому?
2. На думку К.Маркса, безробіття є наслідком дії загального закону нагромадження, зростання органічної будови капіталу. Теорія ринкової економіки визначає інші причини безробіття. Що на Вашу думку, є причинами безробіття? Чи багато існує причин безробіття?
3. Чи завжди безробіття має примусовий характер виникнення?
4. Які є види безробіття? Охарактеризуйте їх.
5. Що таке державна служба зайнятості? Які функції вона виконує?
6. Розв'яжіть задачу 1.

В Україні у 2020р. нараховувалось 1450 тис. безробітних. Кількість працездатного населення – 32 435 тис. осіб. Розрахуйте рівень безробіття в Україні у 2020р.

7. Розв'яжіть задачу 2.

В регіоні проживає 2500 тис. чол., серед них: особи, старші 55 і 60 років – 75 тис. чол.; діти до 16 років – 65 тис. чол.; економічно активне населення – 45 тис.

чол.; безробітні – 68 тис. чол.. Визначте чисельність працездатного населення регіону та рівень безробіття в регіоні.

8. Розв'яжіть задачу 3.

Розрахуйте рівень безробіття в населеному пункті, якщо чисельність працюючих становить 250 тис. осіб, чисельність безробітних – 10 тис. осіб. Через рік 7 тис. чоловік з числа працюючих втратили роботу, а 2 тис. чол. із числа офіційно зареєстрованих безробітних припинили шукати роботи. Визначте чисельність працюючих, кількість безробітних, рівень безробіття.

9. Яка роль держави у вдосконаленні системи зайнятості працездатного населення?

Література

1. Башнянин Г. І. ,Лазур П. Ю. ,Медведєв В. С. Політична економія. – К.; Ніка – Центр Ельга, 2000.
2. Бобров В. Я. Основи ринкової економіки і підприємництва: Підручник. – К.: Вища школа, 2003.
3. Гальчинський А. С., Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Основи економічних знань: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2002.
4. Гальчинський А., Єщенко П. Економічна теорія. – Вища школа, 2007.
5. Економічна теорія : Політекономія: Підручник / За ред.. В. Д. Базилевича. – К.: Знання – Прес, 2006.
6. Єщенко П. С. Економіка для всіх. – К.; Вища шк., 2009.
7. Єщенко П. С., Палкін Ю. І Сучасна економіка. – К., 2005.
8. Ковальчук З. Основи економічної теорії: короткий курс: Навч. Посібник. – Тернопіль, 1999.
9. Мочерний С. В. Економічна теорія : Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001.
10. Мочерний С. В. Основи економічних знань. – К.: Академія, 2001.
11. Наріжна А. Г. Основи економічної теорії, частина 1: Конспект лекцій. – Рівне, ПараГраф+, 2007.
12. Основи економічної теорії: Підручник у 2-х книгах / За ред. В. Ю. Ніколенка. – К.: Вища школа, 2000.
13. Основи економічної теорії : Підручник / за ред. А. А. Чухна. – К.: Вища школа, 2001.

Економічна теорія [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освіти за спеціальностями 133 Галузеве машинобудування, 208 Агроінженерія, денної форми навчання / уклад. В.М. Колялюк В С П «Л ю б е ш і в с ь к и й Т Ф К Л Н Т У» – Любешів, 2023. – 36 с.

Комп'ютерний набір і верстка: В.М. Колядюк

Редактор: В.М. Колядюк

Підп. до друку _____ 2023 р. Формат А4.

Папір офіс. Гарн. Таймс. Умов. друк. арк. _____

Обл. вид. арк. _____ Тираж 15 прим.